

Bojan Bosiljčić

**SALON
MRTVIH
PRINCEZA**

■ Laguna ■

Copyright © 2017, Bojan Bosiljčić
Copyright © ovog izdanja 2017, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Posvećeno uspomeni na roditelje Olgu i Slobodana,
moje stare hrastove u čiji se hlad i danas sklonim
kad sunce pripeče.*

Sadržaj

Uvod (Sub rosa)	11
Ko je uopšte odakle.	17
Harena.	101
Ključ u ruke	157
Smrt Venecije	168
Hodnik.	219
Senka.	242
Druidi	266
Neupotrebljeni listovi	311
Epilog	323
Coda	325
<i>O autoru</i>	327

Koji to izraz zla treba izbegavati? Koji je to izraz dobra u ovoj pripovesti, na koji se treba ugledati? Ko je ovde zločinac, a ko junak? Svi su dobri i svi su zli! (...) Junak moje pripovetke, koga volim svom dušom svojom, koga sam se trudio da pokažem u svoj njegovoj lepoti, koji je bio, koji jest i koji će ostati divan – jest istina.

L. N. Tolstoj,
Sevastopolj

U masi, individua dospeva u situaciju koja joj dopušta da odbaci potiskivanja svojih nesvesnih nagona. Naizgled nova svojstva koja individua tada pokazuje jesu upravo ispoljavanja toga nesvesnog, u kojem se, u začetku, sadrži sve zlo ljudske duše.

Sigmund Frojd

Nagovorite četiri člana kružoka da petog pretuku, pod izgovorom da je hteo izdati, i tako ćete ih prolivenom krvlju sve sjediniti kao u jedan čvor.

F. M. Dostojevski,
Zli dusi

Stojimo čovjek protiv čovjeka, u znanju
da svi smo bolji, međusobni, svi skupa tmuša,
a naša krv, i poraz svih, u klanju,
opet je samo jedna historija duša.

A. G. Matoš
Pobratimstvo lica u svemiru

UVOD (Sub rosa)

Pre izvesnog vremena kupio sam, u jednoj od vračarskih ulica blizu pijace, sakriven iza teških zavesa, stan jedne pokojne doktorke. Doktorkini naslednici – sin i kćerka – oglasili su prodaju bez posredništva agencije. Stan mi se, zbog težine njegovih zidova i patine koju na svoju okolinu nabace ljudi koji u stanu provode mnogo vremena, odmah svideo. Poslednja soba, ona u kojoj je doktorka spavala, imala je plafon tamnocrvene boje i na njegovoj sredini bogato ornamentisanu, belu gipsanu ružu. Bogatstvo gipsa me zapanjilo: bio je to umetnički rad dostojan skulptora iz katedrala.

Tako sam, zagledan u plafon, tiho izgovorio *sub rosa*, i potom doktorkinoj kćerki objasnio da je po mitu Afrodita dala ružu sinu Erosu, a ovaj ju je prosledio do jednog egipatskog boga za koga su Grci greškom mislili da je bog ćutanja, i pritom zauzvrat tražio da majčini gresi budu sačuvani u tajnosti. Tako je nastalo verovanje da je ruža simbol poverenja. Pa su već od tada, kod Rimljana,

i potom u srednjem veku, na plafonima soba gde se odlučivalo o važnim i poverljivim stvarima (kod Rimljana su to, istini za volju, bile sobe gde se pijančilo), slikane ili klesane ovakve ruže, kao simbol verovanja da će ono što je tu rečeno i ostati tu – pod ružom. *Sub rosa*.

Odlučio sam da uzmem stan. Doktorkina kćerka je odahnula; ni ona ni brat nisu voleli agencije, nije im se plaćala provizija. Izlazeći iz stana zastao sam u predsoblju pred jednom komodom u orahovom furniru. Pravilan četvrtast komad nameštaja, na čijim su se fiokama isticale po dve okrugle, bele porculanske drškice. Sve su bile na broju. Upitao sam kćerku da li bismo i ovu komodu mogli da priključimo stanu. Gledala me napregnuto i onda otišla u drugu sobu da telefonira bratu. Vratila se brzo i rekla ogromnu cenu. Video sam o čemu se radi i rekao joj da te stvari koštaju znatno manje, ponudio sam realnu cenu, nisam je snizio. Otišla je opet u sobu da telefonira. Brat je pristao.

U sledećih nekoliko dana naši advokati završili su formalnosti kupoprodaje i dogovorili se o rokovima u kojima prodavci treba da isprazne stan od stvari; nismo nikud žurili. Podsetio sam da komodu treba da ostave, kćerka je rekla da će je ostaviti.

Tada sam se vratio na teren da dovršim letnje iskopavanje i da konzerviram lokalitet. Krajem oktobra sam ušao u ispraznjeni doktorkin stan. Bilo je mnogo više svetla ovako bez zavesa. Komoda je stajala u predsoblju. Izgledala je još lepše pod svetlom sa prozora. Bio sam siguran da sam obavio dobru kupovinu.

Renoviranje sam izveo brzo; birao sam majstore sâm, nisam uzimao preduzimača po sistemu *ključ u ruke*.

Plafon u sobi pod ružom ostavio sam onakvim kakvog sam ga zatekao. Po odlasku parketara, jedne jesenje nedelje tokom koje je padala gusta, sitna kiša, radnici su uneli moj nameštaj i ja sam istog dana dao oglas za prodaju starog stana; imao sam novi dom. Komodu sam iz predsoblja premestio u sobu pod ružom.

Polako sam raspoređivao stvari i počeo da se upoznajem sa komšilukom. Bili su to ljubazni ljudi, ovde građanski duh još nije umro. I počeo sam da slušam priče o doktorki Gabrić u čijem ću stanu nastaviti da živim. Komšije su se sa setom sećale te žene koja se poslednjih desetak godina povukla i gotovo da nije izlazila iz stana. Pila je kafu sa nekoliko žena u zgradi, od kojih sam saznao da je bivša vlasnica mog stana bila psihijatar i da se penzionisala i tako odlučno povukla iz života posle nekakve traume koju je doživela sa pacijentima u ustanovi u kojoj je radila. Ustanova je bila van Beograda, toliko su komšije znale, i dok je radila tamo, doktorka nije živela u mom sadašnjem stanu.

Prvo sam rasporedio najkrupnije stvari, police sa knjigama, krevet... kuhinja je lepo legla u novi prostor. Na kraju sam sa poda u predsoblju, gde je stajao na urednoj gomili, počeo da u komodu *pod ružom* smestam svoj pribor i artefakte. Arheolozi čuvaju svašta, mnogi komadi grnčarije su bili sa mnom, sa svih mojih lokaliteta, uredno popisani, smešteni u istovetne kutije nalik kutijama od cipela. Prethodno sam izmerio visinu fioka i uporedio je sa visinom kutija: komoda je bila kao pravljen za mene; iznad kutije je ostajalo još pet santimetara praznog prostora, fioka je lepo mogla da se otvara i zatvara.

Fioke sam počeo da punim od gornje prema donjoj. Gore su bile najmlađe stvari, srednji vek, pa dole ka

neolitu. Kad sam otvorio poslednju fioku i stavio kutiju unutra, nešto nije bilo u redu: fioka nije mogla da se zatvori. Pogledao sam bolje: nije bilo ničega. Ova fioka je bila plića. Valjalo je smestiti još dve kutije. Bilo bi vrlo dobro da sve kutije budu na istom mestu. Zatvorio sam kutiju razmišljajući šta da radim. Tada sam primetio da spolja gledano donja fioka izgleda isto kao one tri iznad nje. Nešto tu nije bilo u redu. Otvorio sam fioku ponovo i izmerio visinu: pet santimetara je falilo. Izmerio sam razmak od poda do dna poslednje fioke, pa potom izmerio front fioke spolja. Tu je moralo da postoji duplo dno. Izvukao sam fioku napolje i stao da je zagledam. Ništa se nije videlo. Trebala mi je ta fioka. Zavukao sam glavu u otvor komode, baterijom sam osvetljavao sve ćoškovice – ništa. Vratio sam fioku nazad.

Sledećeg dana sam nastavio dešifrovanje starog nameštaja. Gurao sam i vraćao nazad fioku i u tom uzaludnom poslu u jednom trenutku, više slučajno nego smišljeno, cimnuo njene ručke ulevo, u besmislenom pravcu. Bio je to gest nemoći. I tada se dogodilo čudo: frontalna daska fioke je krenula u stranu i, duž horizontalno postavljenih ureza na unutrašnjoj strani te daske, skliznula sa metalnih tiplova koji su virili iz daske fioke na koju je front bio pričvršćen. Ukazalo se novo lice fioke i ispod gornjeg dna tajni pretinac visine pet santimetara. Posvetlih unutra: tamo su bile neke fascikle. Stao sam da ih izvlačim: bilo ih je tri, i bile su širokim trakama zalepljene za donje dno.

Otvarao sam ih jednu po jednu: bile su to rukom ispisane stranice sa opisima događaja iz neke mentalne institucije, to se odmah videlo. U jednoj od fascikli na vrhu je bio zatvoren koverat. Na njemu je pisalo:

Doktorica Gabrić slučajnom nalazaču

*Ne znam koliko će vremena proći dok neko ne pro-
nađe rukopise koje ostavljam. Ne mogu da ih bacim;
nemam kome da ih ostavim. Moja kćerka i sin to
nikad ne bi razumeli, bacili bi ih na đubre. Ne mogu
da podnesem tu misao. Verujem da će po mojoj smrti
kćerka i sin prodati stan. Znam da ne vole stilski
nameštaj, uvek su govorili da je to starudija. Neko-
liko puta sam, međutim, ponovila da ova komoda
mnogo vredi, i znam da me je sin čuo. Prodaće on
komodu. Nadam se da će nameštaj otići u ruke neko-
me ko će me razumeti. I makar pročitati ove zapise.
Osećam, ne umem to da vam objasnim, da ove priče
treba da se pronesu dalje u vreme. Dovoljno je da ih
neko pročita, makar jedan čovek, makar jedna žena.
To ostaje u ljudskom umu, to se ne gubi.*

*Radila sam u zavodu koji je otvoren da bi lečio
pacijente sa posttraumatskim stresnim poremeća-
jem. U karijeri sam se s time susretala retko, i ne
u čistom obliku; bila je ovo relativno srećna zemlja
koja nije bila pravo tlo za razvijanje ovakvih simp-
toma. A onda je došao rat; to je događaj prvog reda
od onih koji stvaraju ovu bolest. Preselila sam se u
grad koji je bio najbliži tom kraljevskom letnjakovcu
u koji je naš zavod bio smešten.*

*Mladići čije zapise ostavljam u ovoj skrivenoj fioci
u Zavod su došli na početku njegovog rada. I ostali tu
dugo. Možda previše dugo. Nikad nisam sebi opro-
stila što ih nismo ranije vratili u spoljni svet; možda
bi tada sve bilo drugačije. Predugo smo ih zadržali,*

videvši koliko im je teško i koliko to kriju (jedan od njih je krio kapitalnu stvar iz svog života, gubitak koji potpuno menja čovekov psihološki status), a to sam saznala tek čitajući ove njihove potresne zapise. Držali smo ih dugo, novac nije bio problem, imali smo donacije, i mislili smo, moje kolege i ja, da im činimo dobro i da su donacije večne. Ni jedno ni drugo nije bilo tačno.

Ko god da je došao u posed rukopisa neka mi oprosti što sam ga opteretila; na ovom svetu ostaju samo magla i dim, i naš napor da jedni druge vidimo, i shvatimo. Ja sam svoje pacijente shvatila tek onda kad je bilo kasno, čitajući sadržaj ovih fascikli. Možda će on nekome pomoći na vreme. Onda sam bar nešto uradila.

Sada zatvaram ovaj glupavi mehanizam fioke oko kog se uvek mučim, stolar od kog sam tražila da mi napravi skriveni pretinac pije kao smuk, zarezi se ne poklapaju sa tim tiplovima. Onda ću popiti spremljenu flašicu jednog od mojih najjačih lekova. To je lek sa produženim dejstvom, imam vremena da flašicu spustim do kontejnera i da se vratim u stan. A obdukciju neće vršiti, to znam.

Nepoznati čoveče, imaj milosti za moje pacijente, i za mene, njihovu doktorku koja nije umela da im pomogne.

KO JE UOPŠTE ODAKLE

Umorno zdanje stajalo je, napušteno pod nebom. Otišao sam tamo dve nedelje pošto je komoda pod ružom pokazala svoj sadržaj i ja ga potom, klizajući sve dublje niz serpentine tih čudnih života, pročitao u dahu. Kamene ploče na stražnjoj terasi klepetale su dok sam oprezno gazio preko njih. Rasušene žaluzine u izbledejoj nijansi oraha podsećale su na zube u odmaklom stadijumu truljenja. Čuvar me je pustio unutra.

Zavod u kojem je doktorka Gabrić provela poslednje godine radnog veka bio je smešten u vili jedne od ovdašnjih dinastija koja je dugo pre toga čamila konzervirana. Iz čamotinje je otrgnuta kao projekat stranih vlada koje imaju novac za takve stvari. Tu, u prostor mira i tišine, smešteni su, na samom početku veka i milenijuma, mlađići sa najtežim simptomima stečenim prethodnih ratnih godina u blatu, rovovima i šumama, šumama.

Hladni kamin u salonu mračno je zevao na mene. Seo sam u fotelju i podigao noge na sto. Televizora više nije

bilo, ali shvatio sam gde je stajao. U gornjim sobama je bilo ledeno i mirisalo je na buđ. Slike su delovale tužno, nakrivo viseći na prašnjavim zidovima. Trpezarija je mirisala na mastan pod. Bilo je tiho, kako samo može biti na mestima gde se neki život završio. U gornjem kupatilu sam stajao dugo; masivna kada od livenog gvožđa, ivica savijenih ka spolja kao da se gvožđe preлива, posivelog emajla, zakrivljena, stajala je na sredini poda od crno-belih pločica. Iz slivnika ispod kade dopirao je miris ustajale vode.

Izašao sam i, pored belog zida po kom su se pružale sure žile bršljana, ušao u kola. Čuvar me je posmatrao iz otvora vrata i mahnuo ka meni. Odmahnuo sam mu i krenuo. Bio sam spreman za pisanje.

Ovde se, dakle, radi o trojici Beograđana: jednom slikaru koji je bio mesar, a zvao se Sava Momin, jednom saksofonisti, imenom Arsen Čižmek, i jednom karikaturisti; njegove karikature, iskrzanih ivica, zapremaju, uz zapise, znatan prostor njegove fascikle pod ružom. Karikaturist se zvao Tomislav Čubrić, i sve je karikirao. Najružnije je karikirao samog sebe. „Nisi, Tomo, baš toliko ružan!“, govorili su mu ostali pitomci dok im je dodavao svoje listiće. „O, jesam, jesam!“, odgovarao je Toma i crtao dalje.

Arsen je pre rata svirao saksofon sa džezistima. Za Dekstera Gordona je govorio da taj zna nešto što ostali ne znaju.

Treći, Sava, pre rata je sekao goveda napola i slikao ulja na platnu. (Teška je to kombinacija da se odmah shvati, ali priča tek sledi.)

U kružoku ih je bilo pet, to je vidljivo iz zapisa trojice glavnih junaka, koji svi obilno pominju drugu dvojicu koji ne behu iz velikog grada. Sreten je bio iz ravnice, samo to znamo. Ubijala ga je šuma. „Ne vidim“, govorio je, „ništ ne vidim!“ Samo je hodao od prozora do prozora i proveravao vidike. Ljubičasta trenerka visila mu je na turu. „Šta bi ti da vidiš?“, pitao ga je jednog popodneva Steva. Steva je pre rata bio keramičar i mlatio je pare po gastarbajterskim kupatilima svojih zemljaka iz sela oko Kuršumlije. „Đeram bih volô“, govorio je Sreten. „I salaš pun snaša, ljubiteljki umobolnih!“, ubacio se Arsen. Svi zajedno bili su impresionirani činjenicom da borave u prostoru gde su se davno presvlačile princeze, i pogađali u kojoj je fotelji sedela koja princeza. Salon su zvali po njima: *Salon mrtvih princeza*, fascinirani takođe sveopštom prolaznošću očitovanom u činjenici da celo to zdanje stoji a tih princeza već odavno nema.

U salonu su se odvijale grupne terapije. Grupa je trebalo da postane mudrija od svakog pojedinca, govorila je doktorica Gabrić, dok su cepanice pucketale u kaminu. Svaki dan su se na gigantskom panju u dvorištu cepala drva. Dobro su gorela. Momci su se otimali o sekiru. Doktoriku su opisala sva trojica. Kad zberem te opise, shvatam da je žena u čijem stanu živim bila, kada su naši junaci tamo stigli, u ranim pedesetim, sa vidljivim tragovima bivše lepote, usplahirenog tihog glasa kao ptica u kavezu oko koga obilazi debeli mačor. Šumno je, između kratkih celina teksta, uzimala i ispuštala vazduh u brzim grupacijama od po tri udaha-izdaha. Slušala je svoje pacijente dok

govore, treptala, delovala je, to potvrđuju sva trojica, kao majka, mnogo je brinula, kaže na jednom mestu jedan od mojih junaka. Lakše bi im bilo da ih je ostavljala na miru. Ali ne, doktorka Gabrić je uvek bila tu.

„Pišite, pišite“, govorila bi zadihano dok su je pacijenti ćuteći gledali. „Neka sve to što leži u vama izađe... ako ne možete da izgovorite – pišite, oslobodite se, odvojite se od tih spodoba u sebi, koje vas muče, vidim da vas muče.“

Kad je treći put ponovila da treba pisati u kurativne svrhe, Arsen joj je ljubazno rekao da oni ne bi da, više nego što moraju, prizivaju u sećanje ratne dane, a doktorka Gabrić je, ispoljivši izvesnu visprenost koja se ne uči na fakultetu, na to rekla: „Pa bilo je valjda života i *pre* tog rata, Arsene? Bila je sigurno neka ljubav? Pišite, eto, o ljubavi. Svima nam prija kad se setimo onih koji su nas voleli.“

I tako su naši junaci polako počeli da pišu, dok je vreme sporo teklo. U tim rasutim listovima menjaju se hemijske olovke, čak je i rukopis s kraja različit od onog s početka zapisa. Tamo gde bi nešto prepravljali, svi bez razlike su to što su izbacivali i menjali škrabali do neprepoznatljivosti, da niko, nikada, ni slučajno ne otkrije šta je tu bilo napisano...

* * *

Trebalo je da Arsenu u posetu dođe Slađana. Njih petorica su stajali kod prozora očekujući da se pojavi auto. Preostali pitomci azila igrali su *čoveče ne ljuti se*, sedeći po uglovima prostorije.

Slađana je bila igračica u toples baru. Arsen je svirao negde gde je ona pokušavala da izvodi striptiz. Mnogo je

volela Arsena zbog njegovih dugih, belih prstiju, kojima je pipkao po klapnama saksofona, i dozvoljavala bi mu, kada se poslednja zavesa spusti, da joj u separeu gde su se striptizete presvlačile radi tim prstima šta poželi. Slađana se posle tog lokala udomila u perifernom auto-otpadu preuređenom u toples bar, na čijoj su visokoj bini, na kojoj je dominirala klimava, upljuvana šipka, neretko počivale glave pijanih gostiju nasadenih na barske stolice. Iako više nisu nastupali zajedno, Slađana je u to doba, pre ratova a posle Arsenove turneje po Francuskoj, u popodnevnima koja su njeno buđenje delila od penjanja na onu binu, volela da se u svojoj iznajmljenoj sobi sa memljivim kaučem podseti papilarnih i još nekih čari umornog saksofoniste, koji je u trenutku ove pripovesti imao gažu u azilu za umobolne. Prastari opel se pojavio iza krivine.

Slađana je bila kratko podšišana, pri svakom pokretu glave kosa joj je pihtijasto vibrirala, ističući jagodice i karakterni, kljunast nos. Izašla je iz krtije u najboljem srceparajućem filmskom maniru štiklaste, najlonizirane noge koja se pomalja iz unutrašnjosti automobila i kobajagi krhko staje na pošljunčanu stazu koja vodi pravo u ludnicu. Prelomljena u struku, snažnih nogu koje su nagoveštavale svakojake scenske aktivnosti, isturajući stražnjicu ludačkim pogledima, sa suvozačkog sedišta je dohvatila buket belih ruža i šutnula vrata opela. Momci su se razmestili po salonu i Arsen joj je pošao u susret. Kad su ušli, držao je belo cveće izgledajući sasvim adekvatno ludačkom statusu koji je uživao. Toma je šiljio olovku. Klatareći se u hodu kao da će se svakog časa raspasti u zglobovima, Slađana je stupila u salon i stala da znatiželjno posmatra. Ostali štićenici su je gledali sa ravnodušnom

dobrodošlicom. Arsen je cveće spustio na stočić. Slađana je sela na trosed a Arsen pored nje.

„Lepo vam je ovde“, rekla je, „imate kamin, a drugovi ti ne izgledaju kao ludaci.“

„Najbolji ludaci“, rekao je Arsen, „nikad ne izgledaju tako.“

„Gusta je ova šuma“, rekla je Slađana, „čist je to vazduh. Baš sam disala dok sam vozila, pošteno sam udisala.“

Ćutali su i gledali se međusobno. Pitomci za stolom su se svađali oko toga kako se pion uteruje u kućicu. Vrhom nokta na malom prstu Slađana je češala ugao oka. I kad je Arsen, nesvikao na pauze tolikog trajanja upitao: „A kako je kod tebe?“, Slađana je, škljocajući nitnom na kožnoj jakni, ispriplevala neveselu priču o zatvaranju njenog toples bara, čiji se vlasnik odlučio da opet otvori auto-otpad očekujući da će haubeakumulatoriretrovizori biti isplativiji od biznisa koji je već isuviše trpeo od noćnih racija u kojima su njegove plesačice Ruskinje, nesnabdene dozvolama za boravak, trpane u policijske marice i potom, preko surčinskog aerodroma, nestajale u smeru sibirskih tajgi.

„Ostala sam bez posla“, rekla je Slađana. Ujed za usnu nagoveštavao je osetljiv nastavak. I Arsen je bio svestan toga.

„Treba mi nešto novca“, rekla je Slađana.

Ćutali su.

„Vratiću ti kad izadeš odavde. Taman će ti tada trebati. Snalazićeš se i trebaće ti i ja ću ti dati.“

Arsen je ćutao. Slađana je ispod oka pogledala ka nama i onda tiše upitala: „Imaš li ti neku *svoju* sobu?“

„Ne stidi se“, rekao je Arsen, „ovo su moji prijatelji.“

„Oh“, reče Slađana, „misliš da bismo mogli ovde...“

Arsen ju je pogledao:

„Šta?! Ne... mislim, možemo o novcu. Koliko ti treba?“

„Koliko daš. Brat mi iz Kikinde javlja... sećaš se mog brata?“

Arsen umorno klimnu glavom.

„Brat mi iz Kikinde javlja da se majci srušio ambar, a on sve pare dao na ciglarsku peć. Kopa zemlju po bašti i peče cigle. Cigle mu se raspadaju. To uopšte nije dobra zemlja za cigle. On pojma nema o ciglama.“

Arsen je svojim dugim kažiprstom čačkao uvo. Slađana je zurila u taj prst.

„Tvoja majka još uvek ne zna šta ti radiš u Beogradu?“

„Ne“, reče Slađana. Ispruženim kažiprstom povlačila je po butini od kolena nagore. „A ovi tvoji ćutljivi drugovi“, rekla je, „možda oni imaju svoje sobe?“

„Pitaj ih“, reče Arsen.

Slađana pogleda po njima. Toma joj je pružio papir sa crtežom.

„Mmm... dobro crtaš. Samo, sike mi nisu baš ovolike.“

„To je karikatura“, rekao je Toma, „mora tako.“

Slađana je uzdahnula: „Ako mi sad pokažeš svoju sobu, pomoći ću ti da se snađeš kad dođeš u Beograd, oko crtanja, a i inače.“

„Ja sam iz Beograda“, rekao je Toma gledajući je ravno u oči, „a ti si iz Kikinde. Kako ti meni možeš da pomogneš?“

Slađana je podigla levu obrvu: „I ti si iz Beograda? Ima li nekog ko nije?“

Mrak je već pao i Sreten se skrušavao kraj prozora.

„Ko je uopšte odakle?“, upitala je Slađana.

Kockica je letela i pioniri su napredovali polje po polje.

Napredovali smo brzo, polje po polje, njivu po njivu. Mesec nam je obasjavao put i selo je već bilo na vidiku, dole, niz kosinu brda. Čitav taj dan mi je bilo muka. Malo, kao da mirišem mrtvog vrapca iz dubokog bunara, sećanje na nešto što si sanjao, a pojma nemaš šta si sanjao. Pucnjava se čula sa brdâ, sa svih strana. Nešto je puckaralo i sa Igmana i napred, sa Trebevića, a posebno je radila artiljerija po Sarajevu. Sarajevo... znao sam da će se sve vratiti na Sarajevo, Dankina senka prati me po ovim brdima, dok se motam po selima, rasterujem stoku, palim kuće, ganjam ljude po podrumima. Naročito smo aktivni kad stigne izveštaj da su muslimani upali u neko naše selo. Tad se ljudstvo raspali. Svak vidi svoje selo. I krećemo. Nikad nije problem odabrati selo; ima tih sela koliko hoćeš. Sećam se posebno te noći devedeset i neke, leto je bilo, jun sa onim nebom koje se ovamo na repu Igmana ne da mraku a već tamo preko Jahorine počinje da se tanji, kao da se Zemlja spljoštila pa nas mrak neće i neće. Utrčasmo s kosine brda. Na mesečini su, kao pečurke, sijali plastovi sena. Psi su počeli da arlauču. Kasno; selo je bilo naše. Plastovi zaplamteše prvi. Jurcam među senkama, samo jurcam, uvek tako, na to se svodi moje ratovanje: jurcanje po mraku, jurcanje po danu, padanje, poneki pucanj. Nikako da naučim odakle dolazi vatra, gde to napadamo, ali pratim ljudstvo. Oni su prepečeni, kao prerijski psi kad u gomili love antilopu. Zovu me Umetnik. Tepaju mi Savkan. Plašim ih se; divlji su i nepredvidivi, razdrljeni, zli. Stalno mislim da će, ako nekad u nekom selu ne bude nikog, početi da se ubijaju međusobno. Ja ću biti prvi, siguran sam. Nije važno kako sam dovde stigao; uglavnom, dopao sam ove bande i sad kao da ne umem da se odvojim od njih, kao gnjecava šljiva vrim u tom kotlu, osećam kako se menjam, kako mi se molekuli preraspoređuju po telu i

kako se pretvaram u neko novo biće, polučovek polu-ko-zna-šta, nemoćno da se vrati samom sebi od pre. Zato se očajnički držim sećanja na Danku; ona je moja poslednja veza sa tim svetom koji uistinu odavno više ne postoji...

I dok su plastovi napolju dogorevali, upadosmo u najveću kuću; zaselak je bio bedan, desetak kuća podno padine. Ova je bila zasečena u breg, sa tremom od tamnih greda pod kojim su, u trouglastom prostoru, bila naslagana drva. Na strani brega, gde prozori behu jedva pola metra od zemlje, kuća je bila ukopana, kao da ju je opasivao neki rov. Ljudska tela behu nabacana tu, videle su se noge. Unutra je gorela gola sijalica i televizor koji ukućani nisu stigli ni da ugase, Džon Vejn, sa dabrovim repom na krznenoj kapi u ulozi Dejvija Kroketa, pucao je po Meksikancima koji su nadirali u Alamo. Krvi je bilo posvuda; ne u Alamu, ovde. Muka mi se pojačala. Ljudstvo je preturalo po prostoriji, kredenac beše razvašaren, fioke su bile izvučene kao isplaženi jezici, stolice prevrnutе. Ne mogu da imenujem saborce, da ih opisujem, da ih činim živim ljudima podobnim prepoznavanju; sad dok ih ganjaju i privode sudu, ne smem da na papiru ostavljam nikakav trag o njima; plašim ih se. Plašiću ih se do kraja života, to što je rat gotov, s mojim strahom nema nikakve veze.

I utom, eto tog malog, žgoljavog, nosi na ramenu neko praćakavo čeljade. Dođe nasred prostorije i istrese na pod devojku od jedva osamnaest, голу. Zazveketalo je kad je pala; bila je mršava, rebra su joj se ocrtavala i šiljata ramena štrčala su uvis. Stala je da se, užasnutog pogleda, upire rukama o pod, sakrivala je među-nožje, ravne grudi, bacala pogled crnih očiju na sve strane. Bilo mi je muka. Polako se oko nje stvorio krug. Ljudstvo je zurilo u jadicu sa tupim zanimanjem, kao mravojed dok se sprema da zabode njušku u mravinjak. Čutili su i gledali je. I ja sam bio u

krugu. Puška me je žuljala i bilo mi je muka. Ona se dole malo smirila, samo joj je glava sumanuto letela levo i desno, po nama. Prvi se pokrenuo Predvodnik – ne pominjem mu čin, činovi su nebitni, ovo nije bila vojska nit je ovo bio rat – počeo se iza uva, zaturio šajkaču sa grbom na potiljak i pogledao po nama:

„Pa dobro, braćo, ko će prvi da jebe ove koske?“

I dok su u trulom mraku seljačke kuće počeli da se otpasuju prvi uprtači i kaiševi, mene je počeo da hvata nemi smeh: iz dubine stomaka u talasima se penjao nagore i kao topli vazduh izbijao mi na usta. Počeo sam da se gušim, puška mi je pala sa ramena, presamitio sam se i držeći se za stomak pokušavao da dođem do daha. Ljudstvo se osvrnulo na mene: „Vidi Savkana, poludio baš sad kad nam valja posao raditi“, pa su se vratili tom svom *poslu*, podigoše devojčice kao vreću oraha na sto, počelo je vrištanje, ali ja ga, zaglušen od unutrašnjeg smeha, nisam čuo, video sam bose tabane kako mlataraju po vazduhu, gušio sam se, ljudstvo se brzo smenjivalo, njih tridesetak izređalo se na njoj a tabani više nisu vitlali gore nego bespomoćno visili niz sto kao krila mrtvog slepog miša; zadnji je zakopčao pantalone i podigao jadicu sa stola, prišao prozoru i istresao telo napolje. Ležao sam u ćošku prostorije i trzao se u grčevima, smeh je polako popuštao, vraćao sam se sebi dok je ljudstvo napuštalo prostoriju i već zamicalo u šumu koja je počinjala odmah iza kuće, a na televizoru koji je sve vreme radio svi u Alamu bili su mrtvi. „Hajde, Savkane, dan će, idemo, Umjetniče. Nisi ga umočio, ali si se barem ismijao.“ Izbauljao sam napolje i hladan jutarnji vazduh praskozorja presekao mi je dah.

Brišući zgusnuti dah sa stakla, Sreten je jednog popodneva, u decembru prve godine u veku, stidljivo rekao kako je lepo